

*Мінез, мінездің құрылысы, мінез
типологиясы.*

Жоспар

- 1. Мінез жайлы жалпы түсінік
- 2. Мінез бен іс-әрекет
- 3. Мінез құрылысы
- 4. Мінез акцентуациялары
- 5. Мінез типологиясы

Мінез туралы жалпы ұғым

- *Әр адам сыртқы дүниенің сансыз тітіркендіргіштеріне өз әлінше түрліше жауап қайтарып отырады. Бұл жауап реакциялары оның сыртқы дүниемен қалайша қатынас жасайтынын көрсетумен қатар, біртіндеп бекей келе, сол адамның, үйреншікті әдетіне, мінез-құлқының мәнеріне айналады. Сөйтіп әр адамда әр түрлі мінез бітістерінің болуы оның сыртқы ортамен түрліше қарым-қатынасының нәтижесі болып табылады. Адамның сыртқы ортамен байланысуы үшін жасайтын осындай қатынастарының жиынтығы оның мінезін құрайды.*

- **Мінез – әр адамның жеке басына тән өзіндік психологиялық қасиеттер мен ерекшеліктер жиынтығы. Мінез-адамның негізгі өмірлік бет алысын және оның өзіндік әрекетінің айырмашылығын сипаттайтын сапалы өзгешелік.**

Мінездің физиологиялық негізі

- *Адам мінезінің физиологиялық негізін ашып көрсетуде ерекше орын алған жайт – жоғары жүйке қызметінің типтеріндегі ауыспалы құбылыс. Осы орайда, И.П.Павлов сигнал жүйесінің басым екендігіне қарай адам мінез типтерінің мынадай үш түрге бөлінеді.*
- *1. **Ойшыл тип** – бұл негізінен, сөзбен байланысты екінші сигнал жүйесі рефлекторлық қызметінің басымдылығы.*
- *2. **Көркем тип** – бірінші сигналдық шартты рефлекстің басымдылығы.*
- *3. **Орташа тип** – мұнда екі сигнал жүйесінің бір де бірі басымдық көрсете алмайды.*

Мінез бен іс-әрекет

- Әлеуметтік жағдай мен тәлім-тәрбие ісі және олардың өзара ұштастығы адамның психикалық ерекшеліктеріне, мінез қасиеттерінің дамып, қалыптасуына әралуан әрекеттері арқылы әсер етеді. Түрлі іс-әрекеттердің жүзеге асуы адам мінезіндегі қылықтар мен икемділікке байланысты. Өйткені, адам іс-қимыл үстінде түрлі қиыншылықтарға ұшырап, оларды қалайда жеңіп шығудың тәсілдерін іздестіреді. Бұл жайттар адам мінезіндегі ұнамды қасиеттерді дамытып, тұрақтандырады.
- Мінездің ұнамды қасиеттері автоматталған әрекет-дағдыға айналады. Дағдылар әрқилы істерге жаттығу, төселу нәтижесінде қалыптасады. Мұндай дағдылар мінезіндегі саналы әрекеттер мен белгілі істі орындауға бағытталған мақсатты көрсетеді. Сөйтіп, ол өзінің әрекетінің жемісін сезіп, өз көзімен көреді, оған рахаттанады, бойындағы күш-қуаты мен қабілетіне деген сенімі артады.

Мінездің құрылымы мен қасиеттері.

- Адам мінезінің құрылымы әрқилы қасиеттер жиынтығынан тұрады. Дегенмен, кейбір мінез ерекшеліктері бір – біріне тәуелді, өзара байланысты болып келеді. Міне, мінездегі осындай әр түрлі қасиеттерден құралған біртұтас бірлікті **мінез құрылымы** дейді. Ал мінездегі біртұтас өзара байланысты психикалық қасиеттердің жүйесі **симптомкомплекс** не **фактор** деп те аталады.

-

■ Мінезді тәрбиелеу жолдары

- Халқымыздың әр заманда ғұмыр кешкен Перзенттерінің үлгі - өнегелеріне тәрбиелеу. Балалар ұжымы оқушы мінез бітістерін дамытатын және оны тереңдететін шешуші фактор. Оқушылардың мінез бітістерін тәрбиелеуде еңбектің алатын орны ерекше. Оқушыларға талап қоя білу, нәтижесін қадағалау.

■

Мінез акцентуациялары

- адамның әрекеті мен істерінде көрініс беретін мінез ерекшеліктеріне қарағанда жиі басымдылық танытатын, күшті дамыған мінез ерекшеліктері. Мінездің акцентуацияланған типтері — әртүрлі жағдайлардағы адамның қылығын анықтайтын, мінездердің басқа қасиеттеріне қарағанда жетекші орын алатын және басқалардың жәрдемімен ерекше дамидытын мінездің типтік қиылысқан көрсеткіші. Мінез акцентуациясы — психопатиялармен шектесіп, норманың шеткі варианттарын көрсететін белгілі бір мінез бітістері мен олардың үйлесімдерінің ерекше көрінісін білдіретін, К. Леонгардпен ұғым. Акцентуация (Мінезді қараңыз) басқа қасиеттерінен қандай да бір қасиеттің немесе белгінің бөлініп ерекше дамуы.^[1]

Мінездің типологиясы

- 1. *Адам мінезі онтогенезді пайда болып, бүкіл өміріне тұрақты.*
- 2. *Мінезге кіретін жеке адам бітістері кездейсоқ емес, олар мінезді анықтауға көмектеседі және типтерге бөледі.*
- 3. *Сол мінез типтері бойынша адам мінезі бірнеше топқа бөлінеді. Э.Кремчер бойынша, дене бітіміне, бет әлпетіне қарай астеникалық тип-арық, жіңішке адам, соның арқасында ұзын болып көрінеді. Астениктердің дене жіне бет теріс жұқа. Иықтары кішкентай, саусақтары ұзын, жіңішке, бұлшықеттері нашар жетілген.*
- *Пикниктік тип-орта бойлы, мойыны қысқа, семіруге бейім, себебі бұлшық еттерімен қозғалыс аппараттары нашар дамыған. Э. Кремердің айтуы бойынша осы типтер ауруға шалдығуы мүмкін.*

Мінездің еріктік сапаларының өзі күшті және әлсіз, яғни нашар мінез болып екіге бөлінеді.

Күшті мінезге – мақсатқа талпынғыштық, дербестілік, тоқтамға келгіштік, батылдық, шыдамдылық, тәртіптілік, жинақтылық, ерлік т.б.

«Әлсіз мінезге – негативизм (теріс), иланғыштық, қыңырлық, ұстамсыздық, жүрексіздік, т.б. кіреді

- Мінез өмірде индивидуалді белгілермен табылған жоғарғы жүйкенің іс-әрекетінен туа пайда болған қорытпа.
- К.Платонов пен Н.Левитов мінез бұл адамның іс-әрекеті мен тәртібіне әсерін тигізетін индивидуалды жарқын берілген тұрақты қатысты психологиялық белгілері деген.
- Р.Гильфорд қоғамның мінездік факторына еркіндікті, өзін-өзі тануды, өзбеттілікті, қажеттілікті жатқызады, ал бұль факторлар моральді сфераға жатады.
- Кеттелл – тұлғаның негізгі факторлары күш пен әлсіздік «Мен күштіні» көрсетеді, онда күш «мен күшті» принципалды және нақты әреттелетін адамның ерік-күшін береді, ал әлсіз «Мен күшті» өз іс-әрететінде тұрақсыз адамның әлсіз ерік-жігерін көрсетеді деген.
- Бондеревский.В. «Тәрбие тәлімі» атты кітабында мінезге былай деген мінез арқылы әрбір адамның өзіне және басқа адамдарға, тапсырылған іске деген қатынасынан және адамдардың ішкі жан дүниесінің рухани менділігі нақтылы түрде көрінеді. Негізінде мінез мынандай болуы керек деген ерекше талап жоқ.

■

Адамның сансыз мінез бітістерінің кейбірін белгілі топтарға жинақтауға болады

- 1) адамның басқалармен қатынасын білдіретін мінез бітістері кіреді: коллективизм, гуманизм, қайырымдылық, үйісектік, адалдық және
- 2) оларға қарама-қарсы жекешілдік, қатігездік, тұйықтық, зымияндық т.б.
- 3) адамның өз ісіне, еңбегіне қатынасын білдіретін мінез бітістері: еңбек сүйгіштік, құнттылық, инициативалық, - салақтық, тиянақсыздық, кертартпалық, т.б. бітістер кіреді.
- 4) адамның өзіне-өзі қатынасын білдіретін мінез сипаттары да осы топтың негізгісі, оларға: кішіпейілдік, қарапайымдылық, өзін-өзі сынай алу, талап қоя білушілік, - өр көкіректік, мақтаншақтық, жасқаншақтық, т.бт жатады.
- 5) Адамның өзін-өзі меңгере алу қабілетіне орай қалыптасқан өзгешеліктерін құрайтын мінез бітімдері: бұл топты мінездің еріктік сапалары немесе мінездің жотасы деп атайды.
- 1) адамның басқалармен қатынасын білдіретін мінез бітістері кіреді: коллективизм, гуманизм, қайырымдылық, үйісектік, адалдық және
- 2) оларға қарама-қарсы жекешілдік, қатігездік, тұйықтық, зымияндық т.б.
- 3) адамның өз ісіне, еңбегіне қатынасын білдіретін мінез бітістері: еңбек сүйгіштік, құнттылық, инициативалық, - салақтық, тиянақсыздық, кертартпалық, т.б. бітістер кіреді.
- 4) адамның өзіне-өзі қатынасын білдіретін мінез сипаттары да осы топтың негізгісі, оларға: кішіпейілдік, қарапайымдылық, өзін-өзі сынай алу, талап қоя білушілік, - өр көкіректік, мақтаншақтық, жасқаншақтық, т.бт жатады.
- 5) Адамның өзін-өзі меңгере алу қабілетіне орай қалыптасқан өзгешеліктерін құрайтын мінез бітімдері: бұл топты мінездің еріктік сапалары немесе мінездің жотасы деп атайды.

- Мінездің қалыптасу ерекшеліктері

Жеке адамның мінезінің қалыптасуына, дамуына оның қоршаған ортамен, әсіресе, адамдармен қарым-қатынасы өте үлкен әсер етеді және оның рөлі өте маңызды. Мінез қалыптасуына сензитивті кезең екі-үш жастан тоғыз-он жасқа дейінгі кезең болып табылады, себебі осықалыптасуына, дамуына оның қоршаған ортамен, әсіресе, Жеке адамның мінезінің кезде бала өз құрбы-құрдастарымен, үлкендермен белсенді қатынасқа түседі. Осы кезеңде үлкен әсер етеді және оның рөлі өте маңызды. Мінез адамдармен қарым-қатынасы өте баланың сеніміне кіре отырып, мінез-құлықтың керекті формаларының қалыптасуына сөзбен, әрекеттерімен әсер ете алу қалыптасуына сензитивті кезең екі-үш жастан тоғыз-он жасқа дейінгі кезең болып

мүмкіншілігі жоғары. Баланың құрбы-құрдастарымен, үлкендермен белсенді қатынасқа табылады, себебі осы кезде бала өз мектепке дейінгі кезеңінде мінездің келесі қырлары қалыптасады: баланың сеніміне кіре отырып, мінез-құлықтың керекті формаларының түседі. Осы кезеңдеақ көңілділік, көпшілдік, қайырымдылық және оған қарама-қарсы өзімшілдік, мейірімсіздік, байыпсыздық. Ал бастауыш сынып кезінде адамдармен қалыптасуына сөзбен, әрекеттерімен әсер ете алу мүмкіншілігі жоғары. Баланың мектепке қарым-қатынаста көрінетін қырлары қалыптасады. дейінгі кезеңінде мінездің келесі қырлары қалыптасады: ақ көңілділік, көпшілдік, Егер баланың мінезіндегі белгілі бір қырлары отбасында қалыптасып, ол мектеп қайырымдылық және оған қарама-қарсы өзімшілдік, мейірімсіздік, байыпсыздық. Ал кезінде қолдауға ие болса, бұл мінез қыры одан әрі қарай дамып, қалыптасады. бастауыш сынып кезінде адамдармен қарым-қатынаста көрінетін қырлары қалыптасады. Жасөспірімдік шақта белгілі ерікті қырлары, ал жастық шақта ол мектеп кезінде Егер баланың мінезіндегімінездіңбір қырлары отбасында қалыптасып, адамгершілік, жауапкершілік бұл мінез қыры одан әрі қарай дамып, қалыптасады. Жасөспірімдік шақта қолдауға ие болса,ауысады. Мінез адам өмірінің барлық жолдарында қалыптасады және өзгереді. Адам қырлары, ал жастық шақта үлкен орынды еңбек алады. Сондықтанда мінездің ерікті мінезінің қалыптасуында ең адамгершілік, жауапкершілік ауысады. Мінез мінез басқа да тұлғаның қырлары сияқты іс-әрекет кезінде қалыптасады. Адамның адам өмірінің барлық жолдарында қалыптасады және өзгереді. Адам мінезінің мінезінің өзгеріп отыруына әлеуметтік жағдайдың үнемі ықпал басқа да тұлғаның қалыптасуында ең үлкен орынды еңбек алады.

- Қ. Д. Ушинский: “Мінез мінезбен тәрбилейді” — деген болатын, ал біздің атақты совет педагог А. С. Макаренко: “Ата-аналардың балалар алдындағы беделінің басты негізі олардың өмірі мен жұмыстағы қызметі, адамгершілік қасиеттері, олардың мінез-құлқы” — дейді. Осыған орай отбасы тәрбиесіндегі қателіктердің көбісін ол ата-аналардың балалар алдындағы беделінің көріністерімен байлапнастырды. Ол көріністерді А.С. Макаренко “ақылтойысу”, “жазалау”, “даңдайсу”, “жақсы көріну”, “алдап қызықтыру” т.б. беделдердің түріне жатқызып, өте орынды терең мағына беріп өтті.
- Осы жалған беделдердің әрқайсысы балалар мінезінің жағымсыз көріністерінің пайда болуына себепкер болады. Мәселен ақылгойшы ата-аналар балаларының кемшілік жағын көруге дағдыланып, қия басқан сайын ақыл айтып, сөйлеп оларды мезі қылады. Осының салдарынан балалар үлкен кісінің сөзін жүре тыңдап, құлақ аспай, тіпті керісінше қылық көрсетуге бой ұрады. Сөйтіп кісіге деген сенімсіздік, қырсықтық, дөрекілік мінез бітістері көрініс бере бастайды.
Баланың ынжық, жасқаншақ, жалтақ болуы ата-ананың “жазалау” беделімен байланысты. Ал менсінбеушілік, күндестік, безбүйректік, өркөкіректің беделі бала мінезінде ата-ананың “даудасқанынан” пайда болады. “Жақсы көріну”, алдап қызықтыру” беделдерін басшылыққа алған ата-аналар балаларын “мен саған, сен маған” моралін өмірде жетекші принцип жасауға итермелейді. Ал бұл принципке жүгінген адам дүниеқор, алдамыш, қатыгез, пайдақор келеді. Оның басқа қасиеттерінің қандай екенін айтуға болады. Мәселен бір адамның жарқындығы мен ашықтығын байқасақ оның басқаларға деген жақындығын, ақкөңілдігін, ылтипаты бар деп есептейміз.

■ **Мінез бітістерінің төрт жүйесін айырамыз:**

1. Ұжымға жеке адамдарға қарым-қатынасы бар бітістер (ақкөңілдік, ізеттілік, сыпайлық, талапқоюшылық және т.б.)
2. Еңбекке қарым-қатынасы бар бітістер (еңбексүйгішілік, жалқаулық, жауапкершілік)
3. Өзіне қарым-қатынасы бар бітістер (атаққұмарлық, өзімшілдік және т.б.)
4. Заттарға қарым-қатынасы бар бітістер (үнемшілдік, тазалық, ұқыптылықкөрсө қызарлық, т.б.) Мінез бітістерінің ішінде өзекшілері болады. Олар әлеуметтік тұрмыстың әсерімен қалыптасады.

Мінезді зерттеудегі теориялық және эксперименталды бағыттыр

- Мінезді зерттеу бұдан бірнеше жылдар бойы басталған болатын. Мінезді зерттеу дамуының ұзақ тарихы бар. Адам мінезінің даралық ерекшелігі жайлы ғылым тарихында тұңғыш рет сипаттап жазған ертедегі грек философы Теофраст. Бірақ ол мінезді адамның адамгершілік сапасына тән қасиет дейді. Лабрюйер де «Теофраст мінездері» деген еңбегінде мінезді адамның әлеуметтік адамгершілік ерекшеліктері жағынан қарастырған. Бірақ бұл темпераментке кері анықтама. Өйткені темперамент – адамда туа пайда болатын генотипі ағза қасиеті. Осыған орай, мінез адамның туа пайда болатын фенотипті ерекшелігі. IX ғасырда француз ғалымы А. Бен мінезді тек психологиялық ерекшелік, дара адамның ақыл-ойы мен сезімінің және ерік ерекшелігінің қасиеті деп санады. Т. Рибо мінезді сезім мен ерік ерекшелігі десе, ал орыс дәрігері және педагогы П. Ф. Лесгафт ер қасиеті деді. И. Кант мінезді темпераментпен салыстыра отырып оны адамның жүре пайда болатын қасиеті деді, сондай-ақ ол адамның даралық қасиетеріндегі туа пайда болатын ерекшеліктері мен жүре пайда болатынын бөліп көрсетті. Ал М. Фуле т.б мінездің туа пайда болуымен қатар жүре пайда болатын ерекшеліктері бар деп көрсетті.

Глоссарий

- **Мінез** - (грек. сызық, мөр) – адамның тұрақты қасиеттерінің жиынтығы
- **Тұлға белсенділігі** - өзгелерге және қоршаған ортаға ынталы әсер ету, оның мінез-құлқының мотивінен, дүниеге деген көзқарасынан, құндылық бағдарынан, мінезі және темпераментіне тәуелді.
- **Төкаппарлық** - басқа адамдарға деген асқақ, менсінбеушілік қатынасында көрінетін моральды-психологиялық қасиет.
- **Ұлттық мінез** - ұлттың психикалық қалыптасуының психикалық құрылымы.
- **Ар-намыс** - өзінің мінез-құлқын іштей жақсы және жаман тұрғыдан бағалау, өзінің сезімдерін, сондай-ақ әрееттерін, басқалардың ойларын бағалау қабілетінде көрінетін тұлғаның рухани бейнесінің қасиеті.
- **Әдептілік, биязылық, сыпайылық** - адамгершілік намысын сыйлауда, өзарақарым-қатынаста сыпайылықта, басқа адмдардың субъективтік күйін түсінуде көрініс беретін мінез қасиеті.
- **Бейне** - шынайылықтың адам психикасында тұтастай бейнелену нәтижесінің ерекше формасын белгілеу үшін қолданылады.

Тест

- Павлов мінез типтерін 3 топқа бөлді. Қандай типтер?
- a) *Ойшыл тип*
- b) *Сигнал жүйесі*
- c) *Фактор*
- d) *Көркем тип*
- k) *Мінез құрылымы*
- g) *Тұлға белсенділігі*
- f) *Орташа тип*
- s) *Ұлттық мінез*

■ Мінез бітістерінің неше жүйесін айырамыз?

- a) 2
- b) 4
- c) 3
- d) 6
- k) 5
- g) 8
- f) 9
- s) 1

■ Мінездің еріктік сапаларына байланысты қалай бөлінеді?

- *a) Күшті*
- *b) Жинақы*
- *c) Негативизм*
- *d) Нашар*
- *k) Орташа*
- *g) Тұрақты*
- *f) Тұрақсыз*
- *s) Қалыпты*

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1. Рыбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психология.,2001
- 2.Нартова-Бочавер С.К. Дифференциальная психология.,2010.
- <https://szh.kz/student/360/glossariy-oezin-oezi-tanu/>
- http://erkin.ucoz.kz/publ/pedagogikaly_shy_armashyly_turaly/1-1-0-62

- <https://szh.kz/student/360/glossariy-oezin-oezi-tanu/>
- <http://referattar.kazaksha.info/%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B4%D1%96%D2%A3-%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D1%83%D1%8B-%D0%BC%D0%B5%D0%BD-%D2%9B%D0%B0%D0%BB%D1%8B%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%83%D1%8B>

The image features three white daisies with bright yellow centers, arranged on a bed of vibrant green leaves. The text is overlaid on the upper portion of the flowers.

• Назарларыңызға
рахмет!!!